

Doorgaans worden er vier wetenschappelijke bijeenkomsten per jaar gehouden tijdens welke een lid van de projectgroep zijn of haar onderzoek presenteert. Daarnaast worden er lezingen van buitenlandse onderzoekers georganiseerd. Zo waren in 1991 R.J. Evans (Birkbeck College, Londen) en J. Henderson (Wolfson College, Cambridge) te gast met lezingen over respectievelijk cholera in Europa en syfilis in 16de-eeuws Italië. Behalve een forumfunctie voor onderzoekers vervult de projectgroep ook een ondersteunende rol op het gebied van literatuursignalering. Bovendien zet de projectgroep de eerder uitgezette lijn van de studiegroep voort door gezamenlijke publikaties tot stand te brengen. Een eerste gezamenlijk resultaat was *Geloven in genezen. Bijdragen tot de sociaal-culturele geschiedenis van de geneeskunde in Nederland*, onder redactie van M.F. Gijswijt-Hofstra (Amsterdam, 1991), tevens themanummer van het *Volkkundig bulletin* 17, 2. Het bevat bijdragen van vier leden van de projectgroep. Zelf open ik met een overzicht van recent medisch-historisch onderzoek en suggesties voor verder onderzoek, voor zover van belang voor de centraal gestelde thema's 'geloof' en 'magie'. Indien gehanteerd als algemeen, attenderend begrip verwijst 'geloof' naar het vertrouwen van mensen in of op iemand dan wel iets, of dat nu gaat om God, om bepaalde personen dan wel om de waarheid van voorstellingen of de werking van iets. 'Magie' verwijst dan naar opvattingen en handelingen van mensen, waarin het element van beheersbaarheid of beheersing van de loop der gebeurtenissen met behulp van vooral als occult, bovennatuurlijk of bijzonder beschouwde krachten centraal staat. Beide begrippen worden tot op zekere hoogte als complementair opgevat: 'geloof' mist de handlingscomponent die 'magie' wél omvat, terwijl 'magie' wat de opvattingen betreft een belangrijke aanvulling krijgt met het in dat opzicht ruimere begrip 'geloof'. De overige drie bijdragen in *Geloven in genezen* betreffen origineel onderzoek naar thema's uit de 17de, 19de en 20ste eeuw. De aandacht is met name uitgegaan naar (potentiële) lijders en naar niet-officiële genezers. Zo analyseert W.Th.M. Frijhoff het pesttraktaat van de geneesheer IJsbrand van Diemerbroek over de pestepidemie te Nijmegen in 1635-1636. Het bevat onder meer tal van observaties over hoe leken deze ziekte beschouwden en ermee omgingen. W. de Blécourt schrijft over de geneeskundige praktijk van de niet-reguliere genezer Peter Stegeman (1840-1922), bekend als het Staphorster boertje. I. van Wetering, ten slotte, verhaalt over de magie van de wintigenezer, zich baserend op participierend onderzoek onder Creoolse Surinamers in Nederland.

Momenteel begint de afronding van een groter project in zicht te komen. Het betreft een in 1993 te publiceren bundel onder redactie van W. de Blécourt, W.Th.M. Frijhoff en M.F. Gijswijt-Hofstra met een tiental bijdragen over diverse onderwerpen uit de zestiende tot en met het begin van de 20ste eeuw. Als overkoepelend perspectief wordt gehanteerd: de culturele constructies van ziekte en genezen. Het gaat om de beelden van ziekte en de kaders waarin ze worden geplaatst alsmede om de uitwerking in de praktijk.

Inlichtingen

Over de studiegroep 'Hekserij en toverij in Nederland' en over de projectgroep 'Magie en geneeskunde' kunnen inlichtingen worden ingewonnen bij:

Dr. M.F. Gijswijt-Hofstra (voorzitter)
Historisch Seminarium,
Universiteit van Amsterdam
Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam
tel. 020-5254459 of 020-6795873

Begin 1990 is bovendien op initiatief van de studiegroep de Stichting Onderzoek Magie en Toverij opgericht, met als voorzitter Prof. dr. W.Th.M. Frijhoff. Het secretariaat berust, net als dat van de studiegroep en van de projectgroep 'Magie en geneeskunde' bij:

Drs. A.J. Dekker (secretaris)
P.J. Meertens Instituut, Keizersgracht 569-571
1017 DR Amsterdam
tel. 020-6234698

Donateurs van de stichting krijgen 40% korting op de publikaties die onder auspiciën van de stichting verschijnen. De donatie is vastgesteld op 50 gulden per jaar. Leden van de studiegroep betalen een bijdrage van tien gulden per jaar.

DE ANTIEKE GENEESKUNDE UIT HAAR ISOLEMENT

Dr. H.F.J. Horstmanshoff

De Grieks-Romeinse geneeskunde was eeuwenlang niet alleen 'antiek', maar vooral ook actueel. Tot diep in de negentiende eeuw prijken Hippocrates en Galenus in de praktijkruimte van de arts als referentiewerken. Toen de antieke geneeskunde echter haar actualiteit verloor, zo omstreeks het midden van de vorige eeuw, kwam zij in een isolement terecht. Voor artsen was zij niet langer relevant, terwijl de meeste classici in een grote boog

om de werken van Hippocrates en Galenus heenliepen, om van de geschriften van de mindere goden maar te zwijgen. Voor medici en medisch-historici vormden het lastige Grieks en Latijn, waarvan de antieke medici zich bedienden, veelal toch een grote barrière. Mede doordat de classici hun plicht ook deze antieke bronnen te ontsluiten verwaarloosden, wendden de historisch geïnteresseerde medici zich liever tot de bestudering van de oude geneeskunde vanaf de Middeleeuwen. Slechts enkele gedreven onderzoekers hielden zich professioneel met de antieke geneeskunde bezig. Historisch onderzoek vereist distantie. Van een denktrant die nog actueel is en een reservoir aan kennis waarop nog dagelijks een beroep wordt gedaan kun je niet de afstand nemen die nodig is om ze als historische verschijnselen te beschrijven. Doordat de geneeskunde zich zo laat, na de wis- en natuurkunde, na de filologie ook, van de kluisters van het classicisme had bevrijd, werd de grote cultuurhistorische waarde van de antieke geneeskunde laat ontdekt.

Pas de laatste 10 à 15 jaar komt de bestudering van de antieke geneeskunde uit haar isolement. Zij wordt nu meer gezien in haar maatschappelijke context, als een deel van de sociale en intellectuele geschiedenis van de Oudheid. Ook buiten het strikt medische terrein levert de antieke geneeskunde veel interessant materiaal op. Voorlopig zijn de antieke medische geschriften als bron nog bijna onuitputtelijk. In de Grieks-Romeinse Oudheid schreef men meer over geneeskunde dan over astronomie, mechanica, filosofie, of beeldende kunst. Het totale corpus van medische geschriften dat ons uit de Grieks-Romeinse Oudheid is overgeleverd is zeer omvangrijk. Daaruit blijkt wel welke waarde men in de Oudheid zelf aan deze tak van wetenschap toekende. Verder geven literatuur, inscripties en beeldende kunst ons een goed inzicht in de manier, waarop men ziekte en gezondheid beleefde, een terrein van onderzoek dat voor de Oudheid nog nauwelijks is ontgonnen.

Congres 'Ancient medicine in its socio-cultural context'

Tegen die achtergrond moet het internationale congres worden gezien, dat van 13 tot en met 15 april 1992 door de Vakgroep Griekse en Latijnse Talen en Culturen van de Rijksuniversiteit Leiden wordt georganiseerd: 'Ancient medicine in its socio-cultural context'. Regelmatig worden er weliswaar internationale symposia georganiseerd van geleerden, die zich met bijvoorbeeld Hippocrates of Galenus bezig houden, maar nog niet eerder is een poging gedaan specialisten op zeer uiteenlo-

pende vakgebieden met elkaar in contact te brengen. Het is een unieke mogelijkheid om recente resultaten van strikt medisch-historisch onderzoek te confronteren met benaderingen vanuit de klassieke filologie, sociale geschiedenis, archeologie, culturele antropologie, godsdienstgeschiedenis en wijsbegeerte van de Oudheid. Doel van het congres is een dergelijke geïntegreerde benadering van ziekte en geneeskunde in de Oudheid te bevorderen. Daarbij zal het niet alleen gaan om de moderne wetenschapshistorische benadering van de relaties tussen geneeskunde en culturele context. Ook de reflectie op deze relaties door de antieke medici zelf zal aandacht krijgen.

Een veertigtal sprekers uit diverse landen heeft zich gemeld. Onder hen bevinden zich geleerden van reputatie die hebben bijgedragen tot de grote bloei waarin dit vakgebied zich op het ogenblik mag verheugen. Als nestor mag wel gelden: Mirko D. Grmek, van oorsprong Kroaat, maar al sinds vele jaren in Parijs werkzaam aan de École Pratique des Hautes Études. Hij is één van de weinige medisch-historici die de dagbladers haalt, bijvoorbeeld wegens zijn fundamentele boek over de geschiedenis van AIDS: *Histoire du sida. Début et origine d'une pandémie actuelle*, (Parijs, 1989). Het boek is onlangs in het Engels vertaald en een Nederlandse vertaling is te verwachten. Hij beschrijft daarin gedetailleerd de geschiedenis van de recente AIDS-epidemie en plaatst die in het kader van de reacties van mensen op nieuwe ziekten door de eeuwen heen, de klassieke Oudheid mee inbegrepen. Hij beschikt niet alleen over een grondige medische en medisch-historische kennis, maar beoefent even bekwaam het filologische handwerk, zoals de mede op zijn instigatie tot stand gekomen nieuwe tweetalige (Grieks-Frans) uitgave van Soranus' *Gynaecologie* (tweede eeuw n.C.) in de serie *Collection des Universités de France* aantoon. In dezelfde reeks zal ook een nieuwe tweetalige Galenus-editie gaan verschijnen. In 1991 werd Grmek de Sarton-medaille toegekend wegens zijn verdiensten op het terrein van de wetenschapsgeschiedenis. Grmek zal het congres afsluiten met een 'Aperçu général'.

Als lid van het internationale wetenschappelijke comité is op het Leidse congres eveneens aanwezig zijn opvolgster aan de École Pratique des Hautes Études, Danielle Gourevitch. Zij houdt zich vooral, maar niet uitsluitend, bezig met de vrouw in de antieke geneeskunde. Tot haar bekendste werken behoren: *Le mal d'être femme. La femme et la médecine dans la Rome antique*, (Parijs, 1984) en: *Le triangle hippocratique dans le monde gréco-romain. Le malade, sa maladie et son médecin*, (Parijs, 1984). Zij zal in haar voordracht de antieke medische

opvattingen over pasgeboren kinderen behandelen en zal daarmee de sectie van het congres openen die is gewijd aan: 'De vrouw en de medische beroepspraktijk'.

Vivian Nutton, van het Londense Wellcome Institute, leidt de sectie in die zich bezig houdt met de manier waarop artsen en andere genezers in hun maatschappelijke omgeving functioneerden met een voordracht getiteld: 'The medical meeting place: from school to schola'. Hij vraagt zich daarin af welke rol de medische opleidingen in de praktijk speelden. Hij is van mening dat ons beeld wordt vertekend door de traditionele aandacht voor de individuele antieke arts (Galenus bijvoorbeeld), terwijl recent gevonden inscripties en archeologisch materiaal ons meer zicht geven op de groepsactiviteiten van artsen. In dezelfde sectie spreken Ralph Jackson (British Museum, Londen) over Romeinse medische instrumenten en Juliane C. Wilmanns (München) over de arts in het Romeinse leger.

Heinrich von Staden (Yale University), bekend door zijn monumentale editie van de fragmenten van Herophilus: *Herophilus. The art of medicine in Early Alexandria* (Cambridge, 1989), nu bezig met een soortgelijke editie van de fragmenten van Erasistratus, slaat de brug tussen geneeskunde, literatuur en filosofie met zijn rede over Galenus: 'Medicine as text and medicine as history: Galen on metaphor, history and science'. Daarmee leidt hij de sectie van het congres in die zich zal buigen over de positie van de geneeskunde binnen de antieke wetenschappen en ten opzichte van de filosofie.

De invloed van ideologie, religie en mentaliteit op de vorming van medische denkbeelden en terminologie en op de therapeutische praktijk komt aan de orde in de bijdrage van de godsdiensthistoricus Richard L. Gordon: 'Implicit models of the healing event in magical charms'. Hij zal spreken over de manier waarop men in de Oudheid door middel van magische rituelen omging met ziekte en genezing. Met vervloekingstabletten trachtte men zijn vijanden ziek te maken, terwijl men met ex-voto's genezing trachtte te verkrijgen.

Ook de linguïstiek, de literatuur en de beeldende kunst komen aan bod. Harm Pinkster, hoogleraar Latijnse taalkunde aan de Universiteit van Amsterdam, gaat na wat de linguïstische relevantie is van Latijnse medische teksten, als typisch voorbeeld van technisch-wetenschappelijk proza, met het werk van Celsus als uitgangspunt. De graecus I. Rodriguez Alfageme uit Madrid onderzoekt in hoeverre de dichters van de Attische komedie bekend zijn geweest met de Hippocratische theorieën. De chirurgen S. Geroulanos en R. Bridler uit Zürich heb-

ben bestudeerd hoe in de Griekse vaasschilderkunst en in de beeldhouwkunst verwondingen zijn uitgebeeld en zullen van hun bevindingen verslag doen. Tot zover een kleine selectie uit het ruime aanbod van onderwerpen. In het kader van het congres zullen te Leiden twee kleine tentoonstellingen worden ingericht. De Universiteitsbibliotheek zal een keuze exposeren uit haar rijke bezit aan in het geleerden-Latijn gestelde en vaak fraai verluchte medische werken uit de zestiende en zeventiende eeuw. Het Rijksmuseum van Oudheden organiseert in samenwerking met Museum Boerhaave in de Taffeh-zaal een expositie gewijd aan 'Antieke artsenij', waarin antiek medisch instrumentarium en hun moderne equivalenten zullen worden getoond, evenals magische amuletten, die bescherming tegen ziekten moesten bieden, en, als pièce de résistance, een reliëf uit de tweede eeuw n.C., waarop Asklepios en Hygieia staan afgebeeld, een stuk dat nog in het bezit van Boerhaave is geweest.

Tijdschriften

Wie op de hoogte wil blijven van het terrein van de antieke geneeskunde doet er goed aan zich te abonneren op *Lettre d'informations*, Centre Jean Palerne, Faculté des Lettres, Langues et Sciences Humaines, Université Jean Monnet Saint-Etienne, 2 rue Tréfilerie, 42 023 Saint-Etienne, Frankrijk.

Het blad verschijnt tweemaal per jaar en is gratis. Ook reeds verschenen nummers zijn nog te verkrijgen. Elke aflevering bevat, behalve een agenda met aankondigingen van congressen en symposia, een lijst van recente publikaties, onderzoeksplannen en beredeneerde literatuuroverzichten over bepaalde deelgebieden. Zo bevat het in november 1991 verschenen nummer een artikel van Carl Deroux over wat het onderzoek op het gebied van de diëtetiek de laatste jaren heeft opgeleverd.

Alain Touwaide behandelt op dezelfde manier de toxicologie. In zijn artikel komt bijvoorbeeld de beruchte vraag aan de orde of de Romeinen aan loodvergiftiging leden, doordat zij veelvuldig gebruik maakten van loden waterleidingen en loden pannen. Regelmatig verschijnen ook artikelen die een overzicht geven van de wetenschappelijke productie van een bepaald land op het vakgebied. Nederland was aan de beurt in no. 15 (1989). Het volgende nummer zal in mei 1992 verschijnen.

Even belangrijk is de *Society for Ancient Medicine Newsletter*, te bestellen bij Society for Ancient Medicine, Department of Classical Studies, 720 Williams Hall, University of Pennsylvania, Phi-

ladelphia, Pennsylvania 19104-6305, USA (niet gratis). Dit tijdschrift bevat, behalve aankondigingen van publikaties en wetenschappelijke bijeenkomsten, ook boekbesprekingen. Het bestrijkt niet alleen de Grieks-Romeinse geneeskunde, maar ook die van andere oude culturen, zoals Egyptische, Vooraziatische, vroeg-Islamitische, Joodse, Armeense, Byzantijnse en vroeg-Middeleeuwse Franse en Engelse, alsmede de oude veterinaire geneeskunde.

Voor degenen die liever mondeling geïnformeerd willen worden: twee maal per jaar organiseert het Werkgezelschap Antieke Geneeskunde, gevestigd te Leiden, bijeenkomsten met lezingen en discussies. De deelnemers zijn afkomstig uit de meest uiteenlopende disciplines.

Bij een volgende gelegenheid hoop ik verslag te doen van de activiteiten op dit specifieke vakgebied die in Nederland aan de universiteiten, en ook daarbuiten, worden ondernomen.

Eerlijk is eerlijk als iemand mij zou vragen om 'met het pistool op de borst' een keuze te doen voor één van beiden: Homerus of Galenus, dan zou ik de tweeëntwintig delen Galenus laten vallen. Wat een stof zou er dan opwarrelen..., maar ook: wat een bron van cultuurhistorische waarde zou dan verloren gaan!

GESCHIEDENIS VAN DE ZIEKENVERPLEGING

Mevr. drs. N. Wiegman

Het wetenschappelijk onderzoek van de geschiedenis van de ziekenverpleging staat nog in de kinderschoenen. Dat is ook niet zo verwonderlijk wanneer we ons realiseren, dat de bestudering van de verpleegkunde op universitair niveau pas vanaf 1980 en dan nog alleen in Maastricht plaats vindt. Deze toch wat late erkenning van het verpleegkundig beroep heeft de beoefening van de geschiedenis van het vak, zeker wanneer we dat vergelijken met de situatie in het buitenland geen goed gedaan. Thema's als de professionalisering van dit bij uitstek vrouwelijk beroep of de verhouding tussen verpleegsters en medici in de negentiende eeuwse ziekenhuizen lenen zich echter uitstekend voor nader onderzoek. Bovendien hebben sommige problemen in de huidige zorgsector, zoals salariering en waardering, hun wortels in de vorige eeuw, toen zorgen en verplegen niet als beroep maar vooral als roeping werden gewaardeerd.

De geschiedschrijving van de ziekenverpleging was in Nederland, evenals bijvoorbeeld in Engeland en de Verenigde Staten lange tijd voornamelijk verha-

lend en anekdotisch van karakter. In leer- en gedenkboeken werden strikt chronologische overzichten gegeven van belangrijke figuren en gebeurtenissen. Hierin lezen we, hoe de kwaliteit van de ziekenverpleging op een steeds hoger plan kwam te staan. In plaats van de onbetrouwbare, onopgeleide vrouwen, die de zieken in de morsige gasthuizen verzorgden, kwamen de opgeleide, moreel betrouwbare, fris-ogende verpleegsters, die hoe langer hoe meer de scepter in de moderne ziekenhuizen zwaaiden. Aan tot de verbeelding sprekende persoonlijkheden als Florence Nightingale en Anna Reynvaan werd in deze voorstelling van zaken een centrale rol toebedeeld. In opleidingen en cursussen zijn deze overzichtelijk opgebouwde leerboeken altijd goed bruikbaar gebleken. Toch nodigde een dergelijke verhalende manier van geschiedschrijving, wegens het gesloten beeld dat ze leverde, nauwelijks uit tot discussie of verder onderzoek.

In de Angelsaksische landen onderging de geschiedschrijving van de ziekenverpleging aan het eind van de jaren zeventig een metamorfose. Mede als gevolg van de professionalisering van het verpleegkundig bedrijf en de introductie ervan op de universiteiten en onder invloed van de vernieuwingen in de geschiedenis en de sociale wetenschappen, die nieuwe methoden en technieken leverden waardoor andere vraagstellingen in het vizier kwamen, kreeg de discipline een nieuwe impuls. Het praktisch onontgonnen terrein van de ziekenverpleging bleek mogelijkheden ten over te bieden voor sociaal-, medisch- en vrouwenhistorici. Uitgaande van gerichte vraagstellingen en gebruik makend van primaire bronnen, zoals medische- en verpleegkundige journalen en jaarverslagen werden telkens nieuwe terreinen van de verplegingsgeschiedenis blootgelegd.

Ook in Nederland zien we vanaf de jaren tachtig een hernieuwde belangstelling voor de geschiedenis van de verpleging. De **Werkgroep Geschiedenis der Verpleegkunde**, die sinds 1975 actief was met het organiseren van cursussen voor verpleegkundig docenten, het ontwerpen van lesmateriaal en het organiseren van Verpleegkundig Historische dagen ging in 1982 op in de **Vereniging voor de Geschiedenis der Verpleegkunde**. Deze Vereniging, die binnenkort haar 10-jarig bestaan viert, houdt met behulp van een eigen mededelingenblad, genaamd *V.G.V. (Verpleegkunde Gezien vanuit het Verleden)* haar achterban van allerlei activiteiten op de hoogte (secretariaat: Mevr. B. van Dam-Mantel, Mecklenburgstraat 33, 2713 BC Zoetermeer, tel.: 079-169104). In het begin van de jaren tachtig zagen ook een aantal op meer moderne leest geschoeide artikelen en publikaties op het gebied van de